

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA

KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Piotr Nowiński

Rok XV: 2017

Nr 32 (529)

Data odczytu: 11.10.2017 r.

Data wydania: 11.10.2017 r.

=====

1077. spotkanie

Piotr Nowiński

FORT (GRUPA FORTECZNA) WIELKA KSIĘŻA GÓRA – BEFESTIGUNGSGRUPPE GROSSER PFAFFENBERG (FORT DĄBROWSKIEGO)

Fort na Wielkiej Księżej Górze stanowił bez wątpienia najpotężniejszy obiekt fortyfikacyjny na wschodzie Cesarstwa Niemiec. Jest on unikalnym przykładem tak zwanej „festy”, z okresu jej wczesnej ewolucji. Mimo bezprzykładnej dewastacji stanowi nadal wartościowy zabytek i cel „pielgrzymek” miłośników fortyfikacji.

Położenie

Fort umiejscowiono na wyniosłym wzniesieniu – odnodze Wysoczyzny Chelmińskiej o kulminacji dochodzącej do 79 m n.p.m. Wysokość względna od podnóża (od strony zachodniej) dochodzi do 50 m. Z kolei od wschodu wzgórze nie jest już tak zaakcentowane, bowiem najbliższe wzniesienia w Wielkich Lniskach (oddalone o 2 km) mają jeszcze większą wysokość, co znacznie obniżało walory obronne fortu. Wadę tę rekompensował bezimienny potok płynący w bagnistej dolince bezpośrednio na przedpolu.

Drogą dojazdową do fortu (sięgaczem) była obecna ul. Waryńskiego i Łyskowskiego (od strony koszar w północnej części miasta i cytadeli) oraz Droga Łowicka (od strony grupy fortecznej Las Miejski i koszar w południowej części miasta). Bezpośrednio do fortu prowadziły 2 drogi – główna od ul. Waryńskiego i pomocnicza – od strony wiaduktu kolejowego.

Sam fort ma kształt nieregularnego owalu położonego na osi północ – południe. Poszczególne schrony umiejscowiono na sztucznie uformowanych tarasach, na kulminacji wzgórza i na stoku zachodnim. Całość ogrodzona była 2,5-metrowym, kutym ogrodzeniem (regulaminową kratą forteczną dla tego typu obiektów) oraz gęstą siecią zasieków z drutu kolczastego. Bezpośrednio na południe od fortu biegła linia kolejowa do Jabłonowa (Gosslershausen), której budowę zakończono w 1879 roku. Górujące nad miastem wzgórze ma jeszcze jedną ciekawą cechę, którą zaobserwować można podczas raptownych zmian pogody to intensywne, bardzo widowiskowe wyładowania elektryczne. Spowodowane najprawdopodobniej szybkim mieszaniem się mas powietrza suchego i ciepłego z szerokich pól rejonów Wielkich Łnisk oraz chłodnego z nizin Basenu Grudziądzkiego właśnie na terenie Fortu Wielkiej Księżej Góry.

Widok z Wielkiej Księżej Góry na Jezioro Tarpińskie

Etapy powstawania poszczególnych dzieł... co koniecznie trzeba zobaczyć

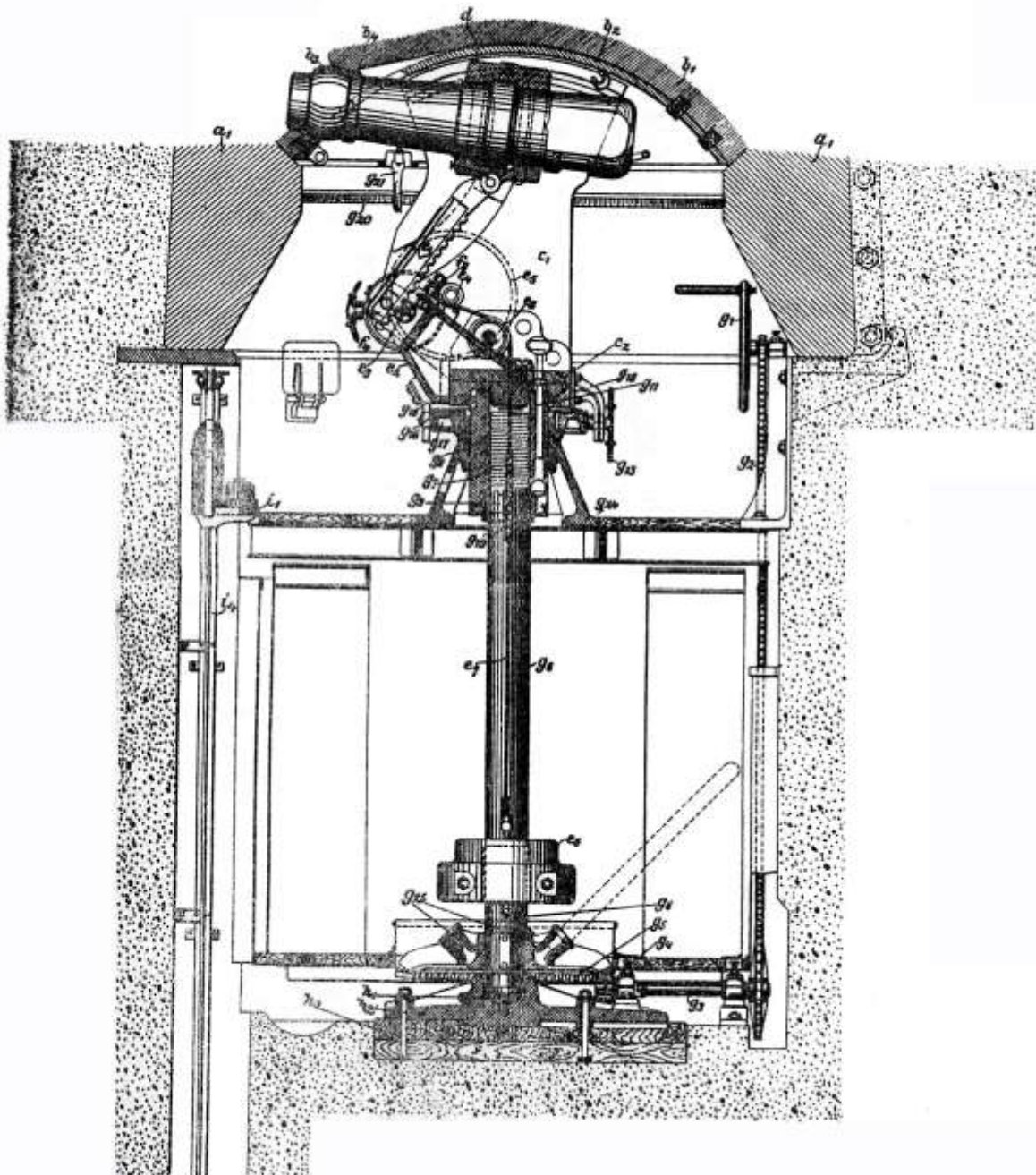
Teren o powierzchni 48,918 ha zakupiono od Zarządu Kościelnego Parafii Katolickiej w Grudziądzu (najprawdopodobniej stąd właśnie pochodzi nazwa) kosztem 41.010,72 Mk.

Prace koncepcyjne nad budową fortyfikacji stałych trwały już od 1885-1886 roku, a budowę rozpoczęto w 1889 roku. W 1891 roku ukończono 2 „małe” schrony piechoty oraz schron amunicyjny. Jednocześnie przeprowadzono ćwiczenia oblężnicze, w których oddziały „broniące się” usypały wokół wzgórza ziemny wał piechoty oraz kilka ziemnych baterii artylerii. Roboty uznano tymczasowo za zakończone, jednak już wkrótce podjęto ponownie prace budowlane. W latach 1894-1895, w miejscu 2 ziemnych baterii wzniesiono kompleks 2 sprzężonych schronów: „duży” **schron koszarowy piechoty** oraz **baterię pancerną** zaopatrując ją w **wieżę pancerną H.P.T. 93** ze stali niklowej o grubości 15 cm.

Schron baterii pancernej na Wielkiej Księżej Górze

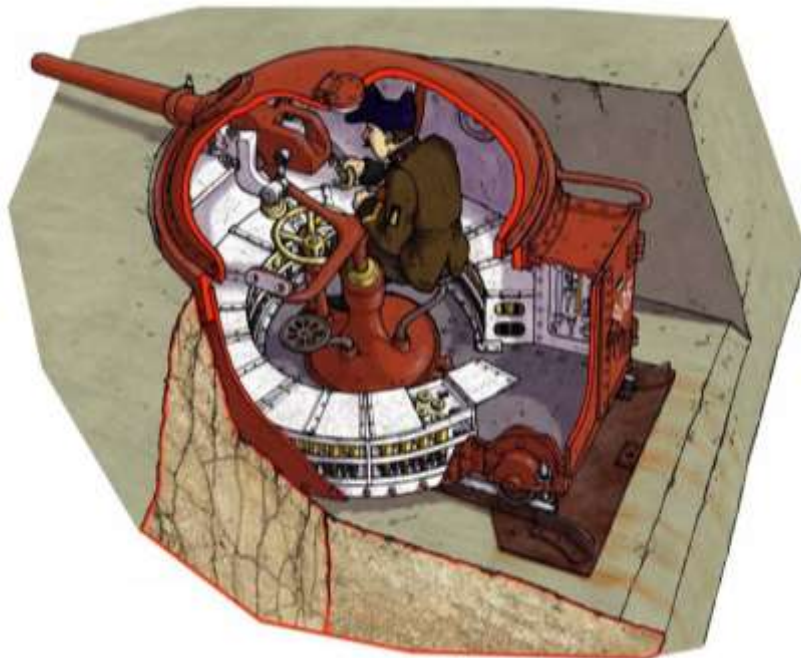
Wyposażono je w haubice kalibru 15 cm. Każda z nich mogła strzelać granatami „wz. 88” przy maksymalnym kącie podniesienia lufy (18-32 stopni) na odległość 7200 m. Takich wież ostatecznie wykonano zaledwie 12, z czego 4 zainstalowano właśnie na terenie Wielkiej Księżej Góry.

Przekrój przez wieżę H.P.T 93

„Duży” schron piechoty, połączony podziemną poterną z baterią pancerną, został umiejscowiony na najwyższym tarasie Wielkiej Księżej Góry. Zaopatrzone go w klatkę schodową, która prócz funkcji komunikacyjnej dla żołnierzy pełniła rolę łączności akustycznej. W jej ścianach przebiegały bowiem rury głosowe od wież obserwacyjnych artylerii P.B.T 94 i P.B.T 96 do każdej z wieży haubicznej na baterii pancernej. Wieża P.B.T 94 została wyprodukowana przez Zakłady Gru-

sona w Magdeburgu – Buckau (Grusonwerke), a jej koszt wyniósł 57.600 Mk. Ciekawostką jest, że powstały tylko 4 takie wieże. Trzy z nich znajdują się w Mutzig w Alzacji, a tylko jedna w Polsce, właśnie na terenie Wielkiej Księżej Góry (mamy więc do czynienia z unikatem). Obserwację zapewniała luneta Zeissa. **Wieża P.B.T. 96** zainstalowana również w tym samym schronie jako wieża obserwacyjna artylerii, różniła się znacznie. Już na pierwszy „rzut oka” zwraca uwagę stożkowy kształt zwiększający prawdopodobieństwo rykoszetu pocisku. Zasadnicza zmiana występowała jednak w środku. Zastosowano w niej dalmierz Zeissa, co wydatnie poprawiło obserwację przedpola. W latach 1898-1900 zbudowano kolejny „duży” schron koszarowy piechoty na miejscu ziemnej baterii, a w wał fortu wbudowano 6 wartowni 2-komorowych (dwie z nich otrzymały obrotowe wieżyczki obserwacyjne piechoty **W.T. 90**) oraz 5 zdwojonych stanowisk dla przewoźnych wieżyczek armat 5,3 cm. Ta bardzo nowoczesna jak na owe czasy broń ciągle jeszcze budzi wiele emocji w środowisku miłośników militariów i fortyfikacji. Można ją bowiem uznać za protoplastówczołgów. Obiekty takie, zwane popularnie „**Fahrpanzer**” zaprojektowano specjalnie dla twierdz jako zabezpieczenie przeciwsturmowe dzieł, w których nie przewidywano obrony fosy z kaponier ogniem flankowym. Czołowy sposób prowadzenia ognia był zresztą jedną z wad koncepcji (jako mniej skuteczny). Inną wadą była mała odporność na zniszczenie ogniem artylerii przeciwnika. Z tego powodu wieżyczki takie umieszczano zazwyczaj w przygotowanych z góry betonowych „podkowach”, wewnątrz których kładziono na fundamencie specjalnie przygotowane torowisko w postaci monolitycznie odlanej płyty.

Przekrój przez Fahrpanzer 5,3 cm

Wieżyczkę (zaopatrzoną w koła) wtaczano po prostu do schronu. Górna, obrotowa część wieżyczki wystawała jedynie nieznacznie ponad betonową osłonę. W latach 1889-1891 wyprodukowano w zakładach Grusona około 200 sztuk

„Fahrpanzerów” (wg projektu Schumanna) na potrzeby Cesarstwa Niemiec, a także bliżej nieznaną ilość na eksport (m.in. do Grecji, Rumunii, Szwajcarii). Początkowo zaopatrzone wieżyczki w armaty kalibru 3,7 cm następnie 5,3 cm (i tych wyprodukowano najwięcej). W latach późniejszych produkowano także odmiany wieżyczek z armatami 5,7 cm, karabinami maszynowymi wz. 08. Znane są również nieuzbrojone stanowiska obserwacyjne oraz wieżyczki zaopatrzone w reflektory. W trakcie I wojny światowej „Fahrpanzery” potwierdziły swoją wartość bojową. Choć twierdze niemieckie nie były w zasadzie atakowane przez wroga, to wieżyczki można było łatwo transportować z twierdzy na front i umieszczać w okopach strzelców. Stało się tak między innymi na froncie zachodnim, a także w Prusach Wschodnich, w trakcie „bitwy nad jeziorami mazurskimi”. W twierdzy Grudziądz zlokalizowano łącznie 18 stanowisk dla „Fahrpanzerów”. W Polsce zachowały się jedynie 2 wieżyczki – w Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, w Fortcie Czerniakowskim (nie pochodzą one jednak z Grudziądza).

Na terenie fortu pozostawiono 1 do 3 otwartych ziemnych baterii armat, których jednak nie przewidziano obsadzić w trakcie mobilizacji. Około 1905 roku zbudowano potężny 2-komorowy schron sanitarny, a w fosie zlokalizowano 4 stanowiska obserwacyjne wykonane ze „skorup” żelbetowych. W następnych latach (po 1907 roku) fort zelektryfikowano (agregaty dieslowskie umieszczono w baterii pancernej i schronie piechoty). Ostatnim etapem prac budowlanych była rozbudowa mobilizacyjna w 1914 roku. Przy bramie głównej zlokalizowano wówczas 1-komorową wartownię na blasze falistej, a w schronach zamurowano lub zwężono część otworów wejściowych i okiennych.

Detal kraty fortecznej

Wartownia na Wielkiej Księżej Górze

W rezultacie powstał potężny kompleks obronny o charakterze „festy” składający się z kilkudziesięciu obiektów kubaturowych (o łącznej powierzchni wynoszącej prawie 3.000 metrów kwadratowych), wału piechoty, kraty fortecznej i szerokich pasów zasieków z drutu kolczastego. Został on wyposażony w wszelkie możliwe zdobycze ówczesnej techniki wojennej. W pełni skomunikowany siecią brukowanych dróg z innymi fortami, zelektryfikowany i zaopatrzony na wypadek potencjalnego ataku w amunicję i prowiant dla żołnierzy. Jak można zauważyć nie była to struktura, która powstała jednorazowo w zamyśle twórcy. Raczej stopniowo dobudowywano dzieła w miarę pojawiania się kolejnych potrzeb, ewoluując w kierunku „festy”, znanej z twierdz zachodnich z początku XX wieku. Podobną ewolucję można zaobserwować w „Feste Kaiser Wilhelm II” w Mutzig–Molsheim w Alzacji. Po skryształowaniu się koncepcji „festy” – dalsze tego typu obiekty w Metz i Diedenhofen projektowano już jako dzieła o gotowej, zawczasu przewidzianej strukturze. W czasie pokoju nad całością czuwał dozorca wałowy zwany „walmistrzem”, który mieszkał w budynku przed główną bramą fortu. Jego głównym zadaniem było utrzymanie obiektu w poprawnym stanie technicznym.

Wczoraj... dziś

W 1920 roku fort został przejęty przez polskie władze wojskowe, wieże pancerne były jednak pozbawione luf, a agregaty dieslowskie zostały uprzednio zdemontowane i wywiezione do Niemiec. W protokole zdawczo – odbiorczym wyce-

kich postępów Wehrmachtu i groźby okrażenia zapadła decyzja o jego opuszczeniu. W latach okupacji urządzono w schronach magazyny amunicji i materiałów wybuchowych – z tego okresu pochodzą liczne zachowane napisy ścienne. Przedpole Wielkiej Księżej Góry stało się miejscem straceń wielu Polaków.

Już w pierwszych miesiącach okupacji w 1939 roku w ramach akcji „politycznego oczyszczania terytorium” członkowie Einsatzgruppen (grup operacyjnych) oraz członkowie Selbstschutzu (samoobrony) zamordowali kilkuset mieszkańców Grudziądza i okolicznych miejscowości.

Pomnik pomordowanych przy drodze do Wielkich Lnisk

Wśród ofiar były znane osoby jak: Władysław Grobelny – redaktor, wydawca, działacz rzemieślniczy; Alojzy Błaszkowski, Feliks Gawarzycki, Bronisław Zinkel – nauczyciele z Grudziądza, Adam Korzeniewski – współwłaściciel Domu Towarowego „Korzeniewscy”. Ku czci pomordowanych 6 marca 1971 roku został odsłonięty pomnik przy drodze do Wielkich Lnisk, zaprojektowany i wykonany przez artystę plastyka Henryka Rasmusa.

W trakcie oblężenia Grudziądz w lutym i marcu 1945 roku, wojska radzieckie prowadziły ze zdobytego fortu ostrzał miasta z ciężkich haubic.

Po wojnie fort został ponownie obsadzony przez wojsko polskie i przeznaczony na obiekty magazynowe. Dnia 4.12.1998 r. został wpisany do rejestru zabytków. W 2000 roku Agencja Mienia Wojskowego sprzedała fort prywatnemu właścicielowi, który pozostawił obiekt na pastwę losu. To właśnie w tym okresie „festa” doznała największego uszczerbku. Wiele schronów pozbawiono elementów metalowych. Skradziono praktycznie całą kratę fortoczną. Od roku 2008 Wielka Księża Góra ma nowego właściciela – Dariusza Sonnenfelda. Obiekt został ogrodzony i jest dozorowany. Wymaga jednak sporego nakładu finansowego oraz ogromu pracy dla podtrzymania jego substancji historycznej czy dostosowania dla potrzeb turystyki i rekreacji. Obecnie na terenie fortu działa aktywnie stowarzyszenie „Fort Wielka Księża Góra”, dzięki któremu możemy bez przeszkód zwiedzać oraz podziwiać ten unikalny zabytek architektury militarnej.

Logo Stowarzyszenia Fortu Wielka Księża Góra

Notatki

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.